

V

ПЕДАГОГІКА І КРАЄЗНАВСТВО

ІДЕЯ ВИХОВАННЯ ПРАВИТЕЛЯ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ РЕНЕСАНСНІЙ ПЕДАГОГІЦІ XV-XVI СТОЛІТЬ

Пропонована праця торкається витоків педагогічної думки. Цінним у ній є те, що автор реконструює педагогіку 15-16 століть, спираючись на творчий доробок ренесансної педагогіки та її відомих постатей.

Ключові слова: гуманістична ідея, ренесансні мислителі, об'єкт дослідження, трактат, виховання, педагогічна концепція.

У бурхливий, переломний час суспільного розвитку, коли постає завдання оновлення виховних парадигм, зростає роль і значення історико-педагогічних досліджень. Історія педагогіки завжди була й залишається невичерпним джерелом накопиченого досвіду в галузі освіти і виховання, надійним підґрунтям його творчого осмислення й теоретичного узагальнення, подальших розробок та інноваційних проектів.

З огляду на це особливий інтерес викликає історія педагогічної думки епохи Відродження – переломного періоду в житті Європи, коли відбувалося розчищення ґрунту для новоєвропейської цивілізації.

Епоха Відродження досліджувалася багатьма істориками, культурологами, філософами (Л.М. Баткін, Л.М. Брагіна, Я. Буркхардт, Е. Гарен, М.О. Гуксвський, В.Д. Литвинов, О.Ф. Лосєв та інші). Історики педагогічної науки також приділили ренесансній думці певну увагу (Є.В. Іванова, В.М. Меншиков, О.А. Тарасова, Н.В. Рєвякіна, Т.М. Руюткіна, Т.А. Хворостянова), проте існує чимало прогалин і не з'ясованих питань, до яких належить розглядувана тема.

Відзначимо, що гуманістична педагогіка мала елітарний характер, який досить виразно проявився в такому феномені як виховання можновладців та еліти. Гуманісти складали “тонкий культурний прошарок”, “інтелектуальний цвіт середньовічного суспільства” [4, 16]. Їх у Європі було декілька десятків тисяч, і тому вони не змогли істотно вплинути на масову культурну та освітню ситуацію у регіоні. Ренесансні мислителі зверталися переважно до можновладців та їхнього оточення, зосереджувалися при дворах, інколи навіть потрапляли у церковні структури.

Одним із улюблених жанрів етико-педагогічної літератури епохи Відродження були настанови королю або князю. Починаючи з Ф. Петрарки, до державців і князів церкви зверталися у різній формі майже всі відомі гуманісти: Н. -Макіавеллі й Дж. Понтано, П.-П. Верджеріо і Е.С. Пікколоміні, Г. Бюде і Еразм Роттердамський. “Це був час письменників і читачів” [1, 258].

Об'єктом нашого дослідження є написані в цьому жанрі твори Дж. Понтано, П.-П. Верджеріо, Еразма Роттердамського і С. Оріховського. Увага приділена й спробам практичної реалізації задуму гуманістів виховати “ідеального правите-

ля”. Мета статті – з'ясувати як загальні принципи та методи ренесансної педагогіки, так і її специфічні риси, зумовлені особливістю об'єкта виховного впливу. Адже елітарне виховання має місце і в цивілізованому суспільстві.

Як відомо, в основі гуманістичної педагогіки лежало нове уявлення про природу людини та її місце у світі. Гуманісти обстоювали ідею всебічного і гармонійного виховання особистості, сильної і вольової, активної у виконанні свого громадянського обов'язку. Такою її бачили представники громадянського гуманізму – одного з впливових напрямків в італійському Ренесансі. К. Салютаті, Л. Бруні, Д. Манетті, М. Пальмієрі, Д. Ачайуолі, А. Рінучіні активно підтримували ідею виховання “ідеального громадянина”, який понад усе ставив “спільне благо”, інтереси рідної громади і батьківщини.

Проте, особливість політичної ситуації в Італії – роздробленість країни, постійні війни, існування багатьох держав із монархічною формою правління (“тираній”), спонукали ренесансних мислителів звертатися зі своїми думками до правителів, шукати засобів впливу на них. У зв'язку з цим вони надавали особливої уваги виробленню нових підходів до вирішення проблем виховання.

Гуманісти взагалі вважали, що освіченість, наукові знання є запорукою вдосконалення суспільних відносин. Вони були “вихователями в душі”, усі їхні твори насичені сентенціями і порадами в дусі античної моральної філософії і є педагогічними за своїм змістом.

Педагогіка у XV-XVI ст. ще залишалася “вихованкою філософії” і сприймалася як частина *studia humanitatis*. Гуманісти часто плутали “навчання” і “виховання”, загалом не проявляли особливого інтересу до шкільництва (більшість із них віддавали перевагу домашньому вихованню), але вони багато зробили для руйнування старої схоластичної освітньої системи.

Усвідомлюючи себе вихователями всього суспільства, ренесансні мислителі вважали за необхідне розпочати “з голови” суспільного організму, з правителів і можновладців. “Народи виховуються на прикладі государя..., і якщо він (учитель – Б.Г.) виховає ідеального государя, прикрасивши його добрими звичаями і науками; усе суспільство і держава, підпорядковані його

владі..., також будуть виховані якнайкраще”, – писав Ф. Кастільоне [13, 55].

Гуманісти утворили прошарок світської інтелігенції й отримали досить широке громадське визнання як носії високої освіченості. Вони часто впливали на діяльність вищих органів державної влади, до їхніх порад прислухалася духовна еліта. Саме цим був викликаний потік настанов із виховання знатних осіб, правителів, придворних і “благородних” людей, які були наповнені ідеями просвітницької монархії, але гуманної монархічної влади, яка б обмежувалася лише законом, впливом наставників і радників, принципами милосердя і справедливості. З педагогічної точки зору йшлося про мету, шляхи й принципи виховання людини-лідера.

Точкою опори для настанов такого роду служили ідеї Платона про государя – “філософа на троні” [11, 252], античний досвід виховання правителів, зокрема, трактат Ксенофонта “Виховання Кіра”. Етика, політика і педагогіка виступали в літературі такого роду в нерозривній взаємообумовленій єдності.

Однією із відомих пам’яток політико-педагогічної думки італійського Ренесансу XV ст. був твір Джованні Джовіано Понтано “Государ” (1490 рік). Автор цього твору – відомий гуманіст, латинський поет і письменник, очолював академію в Неаполі та сприяв широкому розповсюдженню гуманітарних знань у цьому регіоні Італії. Водночас він проявляв інтерес до політики, служив неаполітанському королю Альфонсу V Арагонському і його наступникові – Фердинанду I, був вихователем сина останнього Альфонса, для якого він і написав свій трактат “Государ”.

Філософські погляди Понтано сформувалися під впливом ідей аристотелізму і стоїцизму. Головною моральною категорією в нього, як і у всіх ренесансних гуманістів, була добродетель (virtus), під якою розумілися слава, доблесні діяння корисні для самого індивіда і для суспільства загалом. Підтримувалися поміркованість і здоровий глузд. Ідеалом для Понтано виступало повнокровне земне життя, заповнене працею, творчістю й активною участю у громадських справах. Він убачав шлях особистості до вдосконалення в опануванні античної спадщини, тому його твір-настанова насичений фактами із давньогрецької і давньоримської історії.

Понтано змалював портрет “ідеального правителя”, утіливши в ньому кращі риси ренесансної особистості. “Государ завжди повинен пам’ятати, що він – людина...” [12, 291]. Автор наділив його справедливістю, благочестивістю, щедрістю і поблажливістю. Доступність у спілкуванні, твердість духу у труднощах, мудрість, гуманність і доброта – ось що дає право людині керувати іншими, забезпечує успіх управління. Мудрою людину роблять опанування різними науками. “Не погоджуйтеся з тими, хто лає науки, вважаючи їх ганебними..., бо без них можна прекрасно обійтись... Ради Христа, та чи є що-небудь більш необхідне, ніж знання багатьох речей, яке дає

нам вивчення природи та її таємниць, сказання про минуле й опис діянь славних мужів?”. Для государя знання особливо потрібні, бо “...при обговоренні найважливіших справ і прийнятті рішень завжди перше місце належить тим, кого вважають ученим...”. Горе тим правителям, які готові захищати своє невігластво і навіть пишатися ним, хто з презирством ставиться до наук і вчених, до виховання і вчителів, хто є неробою і ледарем. “Неосвіченість і невігластво” – головний гандж королів, який тягне за собою інші огидні вади [12, 295].

Серед чеснот правителів гуманісти особливо виділяли magnificencia – щедрість, пишність, великодушність. М. Фічіно, посилаючись на Платона, радив розглядати її першою, оскільки “якщо інші стосуються лише незначних справ..., пишність полягає або у суспільних, або у видатних, або навіть у божественних діяннях” [14, 213]. Він говорив про активне життя і великі витрати на громадські потреби – те, чим прославив себе, наприклад, Лоренцо Медічі – вихованець Фічіно. Він сприяв ученим і людям мистецтва, міському і приватному будівництву, піклувався про державні справи й матеріальний стан церкви, влаштував народні свята та культурні заходи. За ці справи Медічі й був названий “Пишним”. Понтано закликав принца Альберта до щедрості й пишності (“государ, який виявляє щедрість, і ворогів зробить друзями”), наповнивши абстрактний образ “ідеального правителя” конкретно-історичним соціокультурним змістом.

Автор прагнув виховати майбутнього монарха в дусі етики громадянського гуманізму, яка передбачала повагу до законності, справедливості, піклування про спільне благо і захист підданих від насильства. Він переконаний, що немає нічого ганебнішого для народу й самого правителя, ніж тиранія.

На відміну від інших творів, у трактаті Понтано багато уваги приділено розв’язанню проблем стабільності і блага самої державної влади. Тому автор виступав ще й “стилістом” свого вихованця, фокусуючи увагу на зовнішніх проявах “величі” – якостях, що потребують “великого мистецтва і старанності”. Це – уміння зберігати поважний і твердий вигляд, бути стислим і обережним у виборі слів, стримувати гнів, уважно вислуховувати міркування інших. Понтано закликав звертати увагу на жестикуляцію й ходу, вираз обличчя і стан одягу, учив бути поміркованим у їжі та тілесних насолодах. “Чи можна уявити що-небудь більше протилежне величі, ніж всемогутній владика, який став рабом вина або нестриманості?” [12, 303].

Дбаючи про “імідж” свого вихованця, Понтано певною мірою випередив Н. Макіавеллі, твір якого під такою ж назвою був підготовлений у 1513 році. На думку Н. Макіавеллі, ідеальний правитель повинен бути не лише бездоганним з морального боку, мати достоїнство і велич, але й поставати таким в очах людей. А у Понтано – педагога і вихователя – на першому місці стоять мо-

ральні якості молодого принца. Він не бачив тих протиріч, які існували між етикою і політикою.

Наголосимо на тому, що у педагогічному плані трактат не позбавлений недоліків. Гуманіст звертався до юнака, як до дорослого, не враховував особливостей його вікової та індивідуальної психології, його мало цікавила особистість майбутнього правителя. І це стає особливо помітним, коли ми порівнюємо твір Понтано з іншою роботою такого ж жанру – трактатом П'єтро-Паоло Верджеріо "Про благородні звичаї та вільні науки" (1402 рік). У ньому також розглядаються проблеми виховання правителя – дванадцятирічного Убертино Каррара – сина падуанського монарха. Поширена думка, що автор був наставником хлопчика та особистим радником його батька. За своїм змістом цей твір набагато ширший. У ньому сформульовані принципи ренесансної педагогіки, яка переживала тоді період свого становлення. Трактат Верджеріо був високо оцінений К. Салютаті – учителем гуманіста й авторитетним лідером ренесансного руху. Про його вплив на педагогічну думку Відродження свідчить той факт, що до кінця століття він перевидавався 40 разів.

Верджеріо досить добре уявляв особливості дитячої психології, її зв'язок із філософією (вплив "Риторики" Арістотеля). Він дав класифікацію здібностей і рекомендації щодо вибору роду діяльності, обстоював індивідуальний підхід у вихованні, який, на його думку, необхідно розпочати якомога раніше, бо "...основи доброго життя повинні закладатися у дитячому віці, і душа має привчатися до чеснот, поки вона ніжна і легко сприймає будь-яке подразнення..." [2, 72]. Вагомим здобутком ренесансної педагогіки було проголошення ідеї всебічного і гармонійного розвитку особистості, виховання "тіла і душі". "Через те, що людина складається з душі і тіла, – писав Верджеріо, – ті, кому дано бути здоровим тілесно і душевно, одержали дещо дорогоцінне від природи... І природі буде віддячено, якщо ми не нехтуватимемо її дарами, а потурбуємося про їх удосконалення належними заняттями і добрими мистецтвами" [2, 74].

Центральне місце у виховній системі Верджеріо посідала класична освіта – "вільні заняття (*liberalia studia*)..., які гідні вільної людини..., якими зрощується і вдосконалюється доброчесність і мудрість, завдяки яким тіло і душа привертаються до всього кращого..." [2, 82]. Особливого значення для майбутніх правителів набували "громадянські науки" (*civilis scientiae*) – філософія, історія, риторика. Вивчалися й окремі природничі науки – "...науки прекрасні, бо вони розмірковують про рухи небесних світил, їх величини і відстані...", бо "...вивчення природи співзвучно людському розуму..." [2, 92].

Молодь повинна також дбати про тілесне здоров'я й загартування, "від самого дитинства готувати тіло до військової служби, а душу виховувати витривалою..." [2, 98]. Корисними визнавалися різні фізичні вправи, військові та спортивні ігри (Убертино брав участь у військо-

вих походах). Верджеріо був переконаний, що правитель повинен бути обізнаним у військово-му мистецтві і виховувати в собі сміливість, мужність, витримку.

Виховання правителя буде не завершеним, – зазначає Верджеріо, – якщо не потурбуватися про його естетичні смаки і прилучення до мистецтва. Це робиться зовсім не для розпусти, а для "... стримування душевних пристрастей у розумних межах. Адже як не кожний голос, а лише добре поставлений, народжує мелодію, так і не всі рухи душі, але тільки ті, що погоджуються з розумом, служать стрункій гармонії..." [2, 92]. Гуманіст великого значення надавав музиці, яка сприяє душевній гармонії, а також підкреслював роль живопису, поезії, танцю для виховання особистості.

Як бачимо, П.-П. Верджеріо змалював типовий для Ренесансу образ особистості – високо освіченої і моральної, активної і діяльної, усебічно і гармонійно розвиненої. Однак правитель, на думку гуманіста, повинен бути зразком усіх чеснот, "бо ті, хто бажає, щоби їм належало все краще, і самі, правду кажучи, мають бути найкращими" [2, 73]. Справжнє благородство не в багатстві і знатності, не в славі рідного міста (Падуї), а у прагненні до знань і доброчесності. Майбутній государ повинен готувати себе не просто до активного громадянського життя, а для "великих справ". "Государям... украй необхідно вершити добрі справи, якщо вони хочуть прислухатися до думки людей і прагнуть до вічної слави серед нащадків" [2, 87]. Верджеріо намагався виховати в Убертино благородне честолюбство і любов до слави, і тому наводив приклади із життя відомих полководців і державних діячів античності. "Цілеспрямований юнак, якого спонукає бажання доброчесності та істинної слави, повинен обрати когось одного або декількох поважних і чесних людей, аби наслідувати їх у їхньому житті і звичаях, наскільки дозволить йому вік" [2, 76]. Саме тому сторінки трактату рясніють іменами прославлених греків і римлян, сучасників Убертино і представників його династії.

Важливим для Верджеріо було й розв'язання проблеми самовиховання хлопчика. Він усіляко намагався спрямувати цей процес: "Отже, тобі належить, доклавши всіх зусиль, спробувати стати мужем, який достойно відповідав би благородним основам твоєї юності..." [2, 107]. Цікавими й корисними були поради з організації навчальної праці, відпочинку, читання тощо.

Розмову зі своїм вихованцем на сторінках трактату гуманіст вів у спокійному і доброзичливому тоні, без зайвої підлесливості та менторської зверхності, з повним розумінням труднощів виховного процесу і вікових проблем хлопчика. У творі Верджеріо повною мірою відбилися принципи і методи ренесансної педагогіки. І це дає нам підставу розглядати його як її програмний документ.

Інакше виховував правителів Вітторино да Фельтре – один із відомих ренесансних педагогів-практиків. Свій педагогічний експеримент він

проводив у школі, створеній при дворі маркіза Джанфранческо Гонзаги в Мантуї – маленькій державі центральної Італії. Її правителі прагнули зробити свій двір осередком культури, намагалися відстояти самостійність, і закріпити за нащадками успадковану від декількох поколінь владу і розширити володіння.

Учні й сучасники Вітторино відзначали його чесність і незалежний характер. Після тривалих роздумів він прийняв пропозицію Гонзаги стати вихователем його шести дітей. Гуманіст приїхав із Венеції, де у нього була власна приватна школа, він був матеріально забезпечений і до того ж не любив двори й звичаї правителів і сумнівався, чи зміг би він виховувати їхніх розбещених дітей?! Однак, як свідчать джерела, він поклав на себе цей важкий тягар, головним чином, задля “спільного блага” виховати добродісного государя і зробити благо для всіх людей [13, 55].

Тут ми знову бачимо улюблений мотив гуманістів – про мудрого і доброго правителя, здатного стати моральним взірцем і вихователем для народу, забезпечивши, тим самим, його добробут. П. П. Верджеріо, Гваріно да Верона, Еней Сильвій Пікколоміні, а також інші італійські гуманісти на різні лади повторювали думку про соціальну роль вихователя. Себе ж гуманісти вважали наставниками государів і розуміли почесність та відповідальність своєї місії.

Школа в Мантуї (її називали “Дім радості”) була зразком гуманістичного навчального закладу. Її програма передбачала класичну освіту, фізичне загартування і моральне виховання учнів. Вітторино прагнув реалізувати на практиці ренесансний ідеал усебічно і гармонійно розвинутої особистості. В основі навчання у школі лежало вивчення творів Вергілія, Гомера, Демосфена латинською і грецькою мовами. “Квадривіум” вивчався на основі філософських творів Платона та Арістотеля. Матеріал подавався так, щоби він був корисним у майбутньому під час виконання обов’язків будь-якої професії – пекаря, богослова або юриста [3, 549]. Багато часу відводилося фізичній культурі. Систематично проводилися заняття з боротьби, фехтування, плавання. Діти грали у спортивні та військові ігри, влаштовували турніри і змагання.

Моральне виховання там здійснювалося на основі християнської етики і філософії античності. Учні дотримувалися церковних обрядів, молилися, постилися, причащалися. Панував дух стоїцизму. Вітторино цінував у дітях людяність, доброту, чемність, засуджував улесливість і кривляння, нахабство і безсоромність. Він виховував у них повагу до батьків і старших, увічливість і стриманість. Заняття проходили в атмосфері доброзичливості й радості, бо, на думку педагога, вони найбільше сприяли добродісності та праці.

За допомогою фізичних вправ і дієти Вітторино вдалося упродовж небагатьох місяців виправити недоліки зовнішнього вигляду старших дітей маркіза – товстого Лудовіко і високого та незграбного Карло. Він навчив їх стріляти з лука,

їздити верхи, бігати, стрибати та грати у м’яча. Педагог постійно спонукав дітей до праці, яка поряд із труднощами сприяла формуванню душевної стійкості. Як згадував один з учнів, педагог закликав своїх вихованців учитися переносити труднощі, бо “...якому б життю ви не раділи – немає нічого кориснішого від того, ніж озброїтися і перетерпіти будь-яку долю” [13, 57]. Загалом, заняття у школі Вітторино сприяли тому, що діти Гонзаги мали необхідну фізичну форму, відзначалися силою і спритністю, а учитель, дивлячись на них, плакав від радості, називаючи одного Гераклом, іншого – Ахіллом [13, 57].

Вітторино з повагою ставився до своїх вихованців, ніколи не принижував їх і не використовував тілесні покарання. Засобами виховання для нього були сором і похвала. Увага приділялася зовнішньому вигляду, одягу, ході, гігієні тіла.

Вихователь не брав участі у дискусіях про велич монархічної влади, про науку жестів, не вів розмов про імідж правителя (як у Понтано), проте у навчальному процесі Вітторино намагався застосовувати такі приклади, які б сприяли вихованню нащадків батьківського трону. Вони читали і коментували Плутарха, Лукіана, Ціцерона, Саллюстія, Лівія, Валерія Максима, знали твори латинських і грецьких поетів, комедіографів, ораторів. Педагог намагався пробудити в учнях “благородне честолюбство”, прагнення до великих діянь і слави.

Вітторино да Фельтре працював у “Домі радості” до своєї смерті у 1446 році. Його педагогічні зусилля не були даремними. Так, за роки правління старшого сина Гонзаги Лудовіко, Мантуя стала одним із культурних центрів Італії. Середній син Алессандро правив народом справедливо і гуманно, любив підданих і був милосердним.

Проте, незважаючи на певні успіхи у вихованні “ідеального правителя”, можна говорити, що цей задум був загалом утопічним. Хоча, якщо розглянути ситуацію в умовах невеличкого володіння, де й ознак державності майже не було і де “правителю можна було зібрати народ на площі, самому чинити суд і потиснути руку кожному” [13, 63], гуманісти нерідко домагалися успіху, оскільки багато що залежало від особистості державця. Якраз на це був спрямований виховний процес у школі Вітторино.

Гуманістичне виховання справило цивілізуючий вплив на двори Гонзаги, Монтефельтро і д’Есте. Вони стали центрами гуманістичної культури і зберігали цю традицію досить довго. Із школи Вітторино да Фельтре, як і зі школи іншого гуманіста – Гваріно да Верона у Феррарі, володінні герцога д’Есте, вийшла плеяда освічених людей, які працювали в усіх галузях культури, світської і церковної влади. Їх поєднувала гуманістична освіченість і усвідомлення соціальної відповідальності.

Проблемі виховання правителя приділяли увагу й представники Північного Відродження. Хуан Луїс Вівес, який служив домашнім учителем при дворі Генріха VIII Тюдора, писав: “Я

хотів би, щоб усі государи проводили частину свого життя у найскромніших умовах... Адже виховані так, як зараз, – у царських розкошах і блиску, – не усвідомлюють становища інших” [5, 130].

Характерні для гуманістів надії покладав на Генріха VIII Томас Мор. У поемі на його коронацію була викладена гуманістична програма діяльності просвіченого монарха, який керується філософією і є живим втіленням платонівської мрії [9, 35]. Але найбільшим внеском у розробку розглядуваної проблеми можна вважати трактат Еразма Роттердамського “Виховання християнського государя” (1516 рік).

Педагогічна концепція Еразма Роттердамського ґрунтувалася на поєднанні християнської етики з античними ідеями. Християнську любов до ближнього, він розумів як основу політики, а розумне правління пов’язував із особистістю монарха, який повинен перевершувати всіх інших “добротою, мудрістю, пильністю”. З огляду на це, виховання монарха набуває соціально-політичного значення. Адже “чернь нічого не наслідуює з таким великим задоволенням, ніж те, що спостерігає у свого государя. За гравця скрізь грають у кості, за вояка – усі б’ються, за гуляки – живуть у розкоші..., за жорстокого – доносять і брешуть”. “Ніяка чума не вражає швидше, а зараза не поширюється ширше, ніж зло, скоєне государем” [15, 28].

Головним своїм завданням Еразм Роттердамський уважав виховання государя високоморальною людиною. Він прагнув прищепити йому християнські цінності та чесноти. До вирішення цього завдання гуманіст підходив із позицій розробленої ним доктрини “практичного благочестя”. “Не думай, – писав він, – що Христос зосереджується в обрядах і службах... Християнин – не той, хто... помазаний, але той..., хто пройнявся любов’ю до Христа і вправляється у благочестивих вправах” [15, 25].

Трактат Еразма Роттердамського дає нам підстави говорити про його автора, як про глибокого мислителя і педагога. Поради, які він давав вихователям, відзначалися глибиною і гуманістичним змістом. Він був прихильником та ідеологом раннього виховання, поширював цей принцип і на нащадків державців. До виховання Еразм Роттердамський закликав підходити з надзвичайною ретельністю і починати “з пелюшок”, бо все повинно бути “закладено у найперші роки” [15, 14]. А засоби виховання повинні відповідати віковим особливостям дитини. “Уже тоді з милою дитячою казочкою, веселим оповіданням, дотепним порівнянням нехай прокладає собі шлях те, чому він (наставник – Б.Г.) буде наставляти його в більш великій і серйозній справі” [15, 19].

Еразм Роттердамський наголошував на необхідності індивідуального підходу до дитини та врахування її природних якостей. “Треба діяти завжди однаково, але з кожним учнем по-різному” [15, 19]. Для одних потрібні лише правильні настанови, мовби “ліки від отрути низьких суд-

жень”, для інших – справжнє приборкання. Але й для щасливих натур необхідні увага і піклування, бо “від природи кращі ґрунти скоріше ростуть бур’янами, якщо землероб втрачає пильність” [15, 19]. Наставник повинен “зросити ідеями ніжні паростки понять”, а інколи – “приборкати вказуючим перстом ще піддатливий характер” [15, 19].

У трактаті не згадувалося про велич і пишність монархічної влади. Скіпетр, пурпур, мантия мало чого варті, якщо вони є ознакою тиранії і жорстокості. “Якщо хочеш прославитися, не виставляй скульптурні... зображення, у яких якщо й є що похвалити, так це заслуга художника...” [15, 24]. Справжньою ознакою королівського благородства є мудрість, великодушність, поміркованість і чесність, причому в їх повноті та досконалості.

Гуманіст високо оцінював роль наставника государя. “Уся вітчизна завдячує доброму государю. А сам він завдячує тим, хто зробив його таким своїми благими настановами” [15, 14]. Якщо в давнину тріумфальні арки і статуї зводилися на честь заслужених людей, то “ніхто так не заслуговує подібних почесностей, як ті, хто віддано і чесно виконує достойну працю виховання государя...” [15, 14].

У дусі ренесансної педагогіки звертався до молодого польського короля Сигізмунда Августа й українсько-польський гуманіст Станіслав Оріховський, який, аби наголосити свою національну приналежність, додавав до свого прізвища “Роксолан”. Для Оріховського-Роксолана поняття “ідеальний правитель” включало здатність вирішити етнічні проблеми українців (“Якби ти захотів звільнити Русь від рабства і спільну твоєї державі свободу зберегти...”). Себе він називав “зразковим підданим” і звертався до короля з великою пошаною. С. Оріховський був “одним із найкращих ідеологів просвіченої монархії у Європі” [5, 302]. Гуманіст уважав, що від мудрості та вихованості державця залежать щастя й добробут підданих. “Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я нещасний від твого огріху...” [5, 26].

С. Оріховський надавав Сигізмундові політичні поради: з ким і де жити, як дбати про підлеглих, здобувати пошану тощо. Він прагнув наділити “ідеального правителя” мудрістю, справедливістю і кращими людськими чеснотами, багато говорив на тему його виховання. “Передусім знай, – писав він, – що не всяка людина здатна бути при владі, а лише така, що за природою своєю прагне до правди і справедливості. Але й цього недостатньо. Треба, щоб прагнула вона до науки...” [7, 27]. Гуманіст закликав короля не лише вчитися самому, а й сприяти “примноженню слави мудрості”, підтримувати Краківську гімназію, (яку заснував його дід, король Казимир), звільнити її від “багатьох глоговітських старців”, які навчають “нетямких людей” непот-

рібним словам. “Хай звідси, немов із якогось чистого і прозорого джерела, тече королівська наука, яка зробить громадян твоїх мудрими і державі потрібними” [7, 48].

Навчаючись мудрості (філософії), король сам стає вчителем підлеглих – “адже ознакою мудреця є вміння когось навчати”. Важливе значення мають моральні риси правителя – доблесть, добротність, уміння “уникати жадоби”, жити стримано й спокійно, без нарікань. Гуманіст радив молодому Августу наслідувати все краще “і в Лікурга Спартанського, і в перса Кіра, і в поляка Сигізмунда” [7, 60].

С. Оріховський у “Промові на похоронах польського короля Сигізмунда Ягелона” (1548 рік) аналізував виховання дідом Августа, королем Казимиром, своїх дітей. “Сини виховувалися так, щоб не здавалося, що це сини короля, а лиш якогось простолюдина” [8, 186]. Для цього не було призначено особливих видатків, не було розкоші. Діти дотримувалися стриманості в їжі, одязі. Казимир з дитячого віку намагався прищепити синам повагу до законів, уміння “відрізнити чесне від ганебного”, дбав про навчання наукам. Наставником для дітей було призначено “не чужинця якогось закордонного, не невідомих чеснот людину, а сармата, тобто поляка, лицаря видатної освіти й чесного життя”. Отже, “розум... дітей дужчав не від чужої науки, не від іноземної, а від польської, вітчизняної” [8, 188].

Далі йшлося про Яна Длугоша – відомого польського діяча, історика і дипломата, який здійснив великий вплив на Сигізмунда (Старого). С. Оріховський вважав, що у вихованні необхідно дотримуватися національного принципу, інакше “з суворого скіфа постає зманіжений італієць” [8, 188]. Можна побачити в цьому початок етнопедагогічного підходу до виховання.

Я. Длугош виховував хлопців у дусі античного стоїцизму і християнської моральності. “Не було чути на ігрищах у Лонга ні сороміцьких віршів, ні пісень, ані брудної музики – усього того, що спонукає до пустоців, розпусти й заблукання розуму юнаків”. Не бачили там п’яних, розбещених вином і коханням. Королі більше сиділи за книжками, життя вели оццадливе, позбувалися поганих звичок, глуму. С. Оріховський схвалював і казимирові методи виховання – не було нічого приємнішого для короля, “як чути плач сина, якого б’є різками той учитель” [8, 189].

Я. Длугош розпалював у вихованців жадобу до великих справ, постійно збільшував “преславну схильність до чеснот”. Завдяки йому двір Казимира перетворився на “школу філософії”, де виховувалися не лише “королі для правління” а й учителі благочестя. І це мало свої наслідки – король Сигізмунд здобув мир і славу для держави.

Теми виховання государя С. Оріховський торкається й у творі “Життя і смерть Яна Тарновського” (1549 рік). Я. Тарновський – відомий

політичний діяч Польщі, коронний гетьман і краківський каштелян. Ніхто не опікував його змалку, він мусив добиватися всього сам. У зв’язку з цим С. Оріховський порушує надзвичайно важливу для ренесансного мислення тему – “людина і фортуна”. Подібно Гераклові на роздоріжжі, Я. Тарновський обрав доблесть, а не розкіш. Він служив при дворі, уважно прислухався до розмов про ратні справи, тримався гетьманів і мріяв славою “зрівнятися зі своїми предками”. “Тому не розкошував удома на Тарновських медах, не губив молодості на непристойних двірських банкетах”, а на “московську війну” поїхав з іншими юнаками, “як до школи”. Як “мудрий Уліс”, Я. Тарновський багато мандрував, вивчав “різні народи та розмаїті звичаї людські”, опановував науки. Ця людина сама себе зробила. Власне цю ідею С. Оріховський ставив у приклад молодим шляхтичам. Свого сина Я. Тарновський виховував при дворі римського короля і грошей на це не шкодував, “аби залишити Богові і людям у Польщі гідну дитину” [9, 283]. А в батьківському заповіті синові було сказано: “Кожен син шляхетного роду добротні справи предків має взяти на себе, певно знаючи, що без добрих учинків нічого не варті ні багатство, ні краса, ні сила” [9, 293].

Загалом можна констатувати, що виховання правителів було одним із найбільш важливих напрямків ренесансної педагогіки. За своєю суттю гуманізм епохи Відродження не зазіхав на соціально-політичні та релігійні установи. Метою руху було виховання “конкретних індивідів”. А суспільство “універсальних людей” повинне було формуватися завдяки поширенню гуманістичної освіти та ренесансного виховання. Єдине, що могло б прискорити цей процес, – звернення до можновладців і політичної еліти.

Як ми вже зазначали, ідея “мудрого правителя” із соціально-практичної точки зору була загалом утопічною, проте вона мала певний рівень реальності. Іноді гуманістам удавалося вплинути на політику монарха, прищепити смак до нової освіченості і культури. Це мало місце там, де йшлося про невеликі державні володіння і де багато що залежало від особистості правителів. За цих умов курс на “окультурення” (“культування”) державця і еліти міг мати позитивні результати. Про це яскраво свідчить досвід школи Вітторіно да Фельтре.

Значення настанов і повчань державним діячам набагато ширші. Вони є цінною пам’яткою ренесансної педагогічної думки, оскільки у них викладені основні ідеї і положення світської педагогіки, що перебувала в той час у пошуках виховного ідеалу. Багато в чому цей ідеал суголосний сьогоденню – усебічно і гармонійно розвинена особистість, яка поєднує високу моральність і громадянську свідомість, є активним учасником суспільного життя.

Примітки

1. Баткин Л.М. Европейский человек наедине с собой: очерки о культурно-исторических основаниях и пределах личного самосознания. – М.: Российский гос. гуман. ун-т, 2000. – 1005 с.
2. Верджерио П.-П. О благородных нравах и свободных науках // Итальянский гуманизм эпохи Возрождения. Сборник текстов – Ч. II. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1988. – С. 71-107.
3. Гуковский М.А. Итальянское Возрождение. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990. – 624 с.
4. Косиков С.Г. Средние века и Ренессанс. Методологические проблемы // Зарубежная литература второго тысячелетия. – М.: Высш. школа, 2001. – С. 8-39.
5. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII ст. – К.: Основи, 2000. – 472 с.
6. Лоренцсон В.Н. Выдающийся испанский педагог-гуманист Хуан Луис Вивес // Советская педагогика. – 1959. – №8. – С. 127-137.
7. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія у 2-х ч. – Ч.1. – К.: Основи, 1995. – С. 23-60.
8. Оріховський С. Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягеллона // Там само. – С. 180-223.
9. Оріховський С. Життя і смерть Яна Тарновського // Там само. – С. 254-293.
10. Осиновский И.Н. Томас Мор. – М.: Наука, 1974. – 167с.
11. Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. – Т.3. – М.: Мысль, 1994. – 654 с.
12. Понтано Дж. Государь // Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV в.). – М.: Изд-во МГУ, 1985. – С. 290-307.
13. Ревякина Н.В. Мантуанская школа Витторино да Фельтре и проблемы воспитания правителя // Человек в культуре Возрождения. – М.: Наука, 2001. – С. 55-63.
14. Фичино М. О моральных добродетелях // Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV в.). – М.: Изд-во МГУ, 1985. – С. 211-214.
15. Эразм Роттердамский. Воспитание христианского государя. – М.: Мысль, 2001. – 365 с.

Summary:

This article outlines the sources of the pedagogical opinion. The author reconstructs the education study of the 15-16 centuries involving the creative work of the renaissance education study and its famous personalities and their contribution.

Key words: humanist idea, renaissance thinkers, object of the investigation, treatise, upbringing, pedagogical conception.